

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَقَدْ كَرِهَ اللَّهُ الْمُشْرِكِينَ

دانشگاه تهران

دانشکده اقتصاد

عنوان رساله

**مطالعه تطبیقی سفته بازی باقمار در معاملات بازار سهام و بازار آتی‌ها
(مورد مطالعه قراردادهای آتی ایران)**

نگارش: ناریمان عباس ازغیر

استاد راهنما

دکتر ابو القاسم توحیدی نیا

استاد مشاور

دکتر نفسیه بهراد مهر

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

بانکداری اسلامی

مهر ۱۳۹۳

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران
دانشکده اقتصاد

شماره
تاریخ
پست

به نام خدا

صور تجلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه دانشکده اقتصاد

با عنایت به آیین نامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته، جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم ناریمان ازغیر به شماره دانشجویی ۴۴۰۱۹۰۱۴۶ در رشته بانکداری اسلامی (مصوب گروه اقتصاد نظری مورخ ۹۲/۱۰/۴) در تاریخ ۹۳/۷/۲ در محل سالن شورا با عنوان "مطالعه تطبیقی سفته بازی با قمار در بازار سهام و بازار معاملات آتی (مورد مطالعه قراردادهای آتی های ایران)" با حضور هیأت داوران تشکیل و براساس کیفیت پایان نامه، ارائه دفاعیه و نحوه پاسخ به سوالات، رأی نهایی به شرح ذیل اعلام شد:

پایان نامه مورد قبول است. پایان نامه با اصلاحات مورد قبول است. پایان نامه مورد قبول نیست.

به عدد به حروف

تعداد واحد پایان نامه:
نمره نهایی پایان نامه: در صد

درجه پایان نامه:

ردیف	مشخصات هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبیه دانشگاهی	دانشگاه یا موسسه	امضاء
۱	استاد راهنما:	دکتر توحیدی نیا	استادیار		
۲	استاد مشاور:	دکتر بهرام مهر	استادیار		
۳	استاد مدعو: (یا استاد مشاور دوم)				
۴	استاد داور:	دکتر عربی	استادیار		
۵	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی دانشکده یا گروه آموزشی:	دکتر سبحانی	استاد		

نام و نام خانوادگی معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر محسن مهر آرا

نام و نام خانوادگی مدیر گروه یا سرپرست تحصیلات تکمیلی گروه

امضاء:
تاریخ: ۱۳۹۳/۷/۱۹

امضاء:
تاریخ: ۱۳۹۳/۷/۱۹

اهدا

مادر شبنم گلبرگه حیات	***	پدرم خطر گل پاس بقاست
مادرم وسعت دریای گذشته	***	پدرم ساحل زیبای لقااست
مادرم آئینه حبه و حیا	***	پدرم جلوه ایمان و رضایت

به پاس تعبیر عظیم و انسانی شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگان
به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان که در این سردترین
روزگاران بهترین پشتیبان است
به پاس قلب های بزرگشان که فریاد رس است و سرگردانی و ترس در پناهشان
به شجاعت می گراید
و به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند
این مجموعه را چس از خداوند مهربان به پدر و مادر عزیزم تقدیم می کنم.

چکیده

آیین اسلام، در جهت تنظیم روابط اقتصادی بین انسان‌ها تدوین گردید و قواعدی کلی ارائه نموده. کارکرد معاملات سهام و آتی‌ها در بازار بورس و گسترش آن، سبب لزوم بررسی صحت و سقم آن از دید فقه اسلامی شده است. در این پایان‌نامه به بررسی و تحلیل معاملات بازار سهام و معاملات بازار آتی‌ها و مقایسه آن را با قمار پرداخته شده است. جهت تحقیق این هدف از جمع‌آوری داده‌ها اسنادی و با مراجعه در منابع مکتوب اعم از قرآن و مقاله است، و تحلیل داده‌ها با روش تحلیل منطقی و توصیفی می‌باشد. همچنین قابل ذکر است که جهت اجتناب از ورود به مباحث فقهی پیچیده، مسائل مربوط به تعریف قمار و شرایط آن، برگرفته از نظرات شیخ انصاری (ره) در مکاسب مورد استفاده در این پایان‌نامه شده است. بازار آتی‌های ایران به عنوان یک نمونه از کشورهای اسلامی ارائه گردیده است.

نتایج بدست آمده نشان دهنده این است که اگر این سه ویژگی (انگیزه کسب سود، بازی با جمع صفر، شانس) در معامله وجود داشته باشد، قمار محسوب می‌شود؛ بنابراین معاملات بازار سهام قمار محسوب نمی‌شود، اما معاملات بازار آتی‌ها قمار محسوب می‌شود.

بررسی قراردادهای آتی در ایران نشانگر این است که تفاوت چندان میان قراردادهای آتی ایران و سایر کشورهای دیگر وجود ندارد. تنها تفاوتی که در آتی‌های ایران وجود دارد این است که تسویه نقدی لغو کرده، اما علی‌رغم وجود این قانون اثر چندان بر معاملات قراردادهای آتی ایران نداشته است.

کلیدواژه‌ها: بازار سهام، قراردادهای آتی‌ها، بورس، قمار، سفته بازی.

سپاسگزاری

گفت استاد : مبر درس از یاد یاد باد آنچه به من گفت استاد
یاد باد آنکه مرا یاد آموخت آدمی نان خورد از دولت یاد

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی شائبه‌ی او، بازبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم. اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تأمین می کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب

" من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الخالق عز وجل "

از استاد با کمالات و شایسته جناب آقای دکتر ابو القاسم توحیدی‌نیا که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این پایان نامه را بر عهده گرفتند؛ از استاد صبور و باتقوا، خانم دکتر نفیسه بهراد مهر، که زحمت مشاوره این پایان نامه را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدات ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی رسید، و از استاد گران قدر، جناب آقای دکتر هادی عربی که زحمت داوری این پایان نامه را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم، باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

فهرست

فصل اول.....	۱
کلیات تحقیق.....	۱
۱-۱. مقدمه.....	۲
۱-۲. بیان مسئله.....	۳
۱-۳. ضرورت تحقیق.....	۷
۱-۴. سوالات تحقیق.....	۸
۱-۵. فرضیات تحقیق.....	۸
۱-۶. روشها و فنون اجرای تحقیق.....	۸
۱-۷. تنظیم مطالب و فصول پایاننامه.....	۸
فصل دوم.....	۹
مبانی نظری و پیشینهی تحقیق.....	۹
۲-۱. مقدمه.....	۱۰
۲-۲. مبانی نظری.....	۱۰
۲-۲-۱. بازارهای مالی.....	۱۱
۲-۲-۱-۱. کارکردهای اصلی بازارهای مالی.....	۱۱
۲-۲-۱-۲. طبقه بندی بازارهای مالی.....	۱۳
۲-۲-۲. انواع بورس.....	۱۶
۲-۲-۲-۲. بورس کالا.....	۲۱
۲-۲-۲-۳. بورس ارز.....	۳۶
۲-۳. پیشینه ی تحقیق.....	۳۷
۲-۳-۱. مطالعات گذشته در مورد بازار سهام.....	۳۷
۲-۳-۲. مطالعات انجام شده در مورد معاملات بازار آتی ها.....	۴۱

۴۶	۲-۳-۴. مقایسه ی بررسی حاضر با مطالعات گذشته.....
۴۷	۲-۴. خلاصه ای فصل.....
۴۹	فصل سوم.....
۴۹	تبیین مفهوم، شرایط و مصادیق قمار (با نگاهی به آراء شیخ انصاری (ره)).....
۵۰	۳-۱. مقدمه.....
۵۱	۳-۲. تعریف قمار.....
۵۲	۳-۳. انواع قمار.....
۵۲	۳-۳-۱. بازی با آلات قمار همراه با رهن و عوض.....
۵۳	۳-۳-۲. بازی با آلات معروفه قمار اما بدون رهن و عوض.....
۵۴	۳-۳-۳. بازی با غیر آلات قمار همراه با رهن و عوض.....
۵۶	۳-۳-۴. مسابقه با غیر آلات معروفه قمار و بدون رهن و عوض.....
۵۶	۳-۴. برخی از نمونه های مسابقات که از نظر شیخ انصاری (ره) جایز نیست.....
۵۸	۳-۵. مشخصات قمار.....
۵۸	۳-۵-۱. انگیزهی بازیکنان.....
۶۱	۲-۵-۲. اسباب یا آلات بازی.....
۶۱	۲-۵-۳. شانس.....
۶۲	۲-۵-۴. بازی با جمع صفر.....
۶۲	۲-۶. خلاصهی فصل.....
۶۴	فصل چهارم.....
۶۴	تحلیل بازار سهام و بازار آتی ها و مقایسه آن با قمار.....
۶۵	۴-۱. مقدمه.....
۶۵	۴-۲. بررسی بازار سهام و بازار معاملات آتی از منظر انگیزه ی معاملهگران، وجود شانس و با جمع صفر بودن بازی.....
۶۵	۴-۲-۱. انگیزه های معاملهگران.....

۴-۲-۲. نتیجه ی مبادله (بازی با جمع صفر).....	۷۶
۴-۲-۳. وجود شانس در معاملات بازار سهام و بازار آتی ها.....	۸۶
۴-۳. مقایسه معاملات بازار سهام و بازار آتیها با قمار.....	۹۶
۴-۳-۱. مقایسه معاملات بازار سهام با قمار.....	۹۷
۴-۳-۲. مقایسه ی معاملات آتی با قمار.....	۹۸
۴-۴. خلاصه ی فصل.....	۹۸
فصل پنجم.....	۱۰۰
بررسی و تحلیل قراردادهای آتی در ایران (به عنوان یک کشور اسلامی).....	۱۰۰
۵-۱. مقدمه.....	۱۰۱
۵-۲. تاریخچه ی قراردادهای آتی در ایران.....	۱۰۱
۵-۳. انواع دارایی های پایه قراردادهای آتی در ایران.....	۱۰۲
۵-۴. دستورالعمل اجرایی معاملات قراردادهای آتی ایران.....	۱۰۵
۵-۴-۱. فصل اول- تعاریف و کلیات.....	۱۰۵
۵-۴-۲. فصل دوم - مشخصات قرارداد آتی.....	۱۰۸
۵-۴-۳. فصل سوم - ثبت سفارش مشتریان.....	۱۰۹
۵-۴-۴. فصل چهارم - نحوه انجام معاملات.....	۱۱۱
۵-۴-۵. فصل پنجم - تسویه.....	۱۱۲
۵-۴-۶. فصل ششم - تحویل کالا و تسویه نهایی.....	۱۱۴
۵-۴-۷. سایر موارد.....	۱۱۶
۵-۵. تحلیل انگیزه، بازی با جمع صفر و وجود شانس در قراردادهای آتی ایران.....	۱۱۷
۵-۵-۱. انگیزه.....	۱۱۷
۵-۵-۲. بازی با جمع صفر.....	۱۱۹
۵-۵-۳. شانس.....	۱۱۹
۵-۵-۶. خلاصه ی فصل.....	۱۲۰

۱۲۲.....	خلاصه ی و نتیجه گیری
۱۲۳.....	۱-۶. مقدمه
۱۲۳.....	۲-۶. خلاصه ی مباحث
۱۲۶.....	۳-۶. نتیجه گیری
۱۲۷.....	۴-۶. پیشنهادات
۱۲۸.....	فهرست منابع

فهرست جداول

۱۶.....	جدول شماره ۲-۱ ابزارهای مالی بازار پول و بازار سرمایه
۲۹.....	جدول شماره ۲-۲ مثال بر حساب ودیعه
۳۵.....	جدول شماره ۲-۳ مقایسه بین انواع معامله‌گران - از دیدگاه محقق
۳۹.....	جدول شماره ۲-۴ مطالعات انجام شده در مورد معاملات بازار سهام
۴۴.....	جدول شماره ۲-۵ مطالعات انجام شده در مورد قراردادده های آتی
۷۶.....	جدول شماره ۴-۱ انگیزهی معامله گران در بازار سهام و بازار آتی ها
۸۲.....	جدول شماره ۴-۲ نحوه اجرایی تعدیل حساب ودیعه برای موقعیت خرید
۹۶.....	جدول شماره ۴-۴ نتایج تحقیقات در مورد وجود شانس در بازار سهام و آتی ها
۹۹.....	جدول شماره ۴-۵ خلاصه ی فصل چهارم
۱۰۲.....	جدول شماره ۵-۱ مشخصات قرارداد آتی سکه طلا تمام آزادی طرح امام خمینی (ره)

فهرست شکل ها

شکل شماره (۱-۲) انواع بورس ۱۷

شکل شماره (۱-۴) بازی با جمع صفر ۷۷

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱. مقدمه

یکی از عوامل سعادت مردم جامعه، بهره‌گیری آنها از امکانات مادی و دنیوی و کسب درآمد است. اهمیت این مساله در دین مبین اسلام نیز به صراحت آمده است:

"هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا" (هود ۶۱)

"اوست که آفرینش و پدید آوردن شما را از زمین آغاز کرد؛ و عمران و آبادانی زمین را به شما و انهداد و شما را نیازمند به آن ساخت تا آن را آباد سازید و در آن بساط زندگی بگسترانید و از نعمت‌های آن بهره‌ور گردید"^۱.

در این میان ایجاد شرایط کسب درآمد و زمینه‌سازی برای رشد مادی و عمران و آبادانی نیز ضرورت می‌یابد که یکی از این شرایط وجود بازار به عنوان بستر اصلی معاملات و مبادلات است. نهاد بازار به عنوان تنظیم‌کننده نیاز مصرف‌کننده از یک سو و درآمد تولیدکننده از سوی دیگر و شفاف‌سازی قیمت هر محصول، بستر بهره‌گیری مردم از امکانات مادی را فراهم می‌نماید. در اسلام نیز توجه به بازار و سپردن قیمت‌ها به آن مسبوق به سابقه است. انس بن مالک نقل می‌کند: قیمت‌ها در زمان رسول‌الله افزایش یافت. مردم گفتند: ای رسول خدا! قیمت کالاها بالا است آن را برای ما قیمت‌گذاری کن حضرت فرمود:

"ان الله هو المسعر القابض الرازق و انى لارجو ان القى الله و ليس احد منكم يطالبنى بمظلمة فى دم و لامال"^۲.

خداوند قیمت‌گذار، کاهش و افزایش‌دهنده است و من دوست دارم در حالی خداوند را ملاقات کنم که کسی از شما در خون یا مال از من طلبی نداشته باشد.

امروزه بازار و مبادله از مفهوم سنتی خود فاصله گرفته است. بازارهای جدید نظیر بازارهای مالی و سهام و مبادلات جدید از جمله مبادلات آتی سوالاتی را پیش روی اقتصاد اسلامی نهاده اند که بی‌تفاوتی نسبت به آنها، تنها به محدود شدن امکانات اقتصادی جامعه منجر می‌گردد. اما پذیرش بی‌قید و شرط آنها نیز می‌تواند شرایط نامطلوبی را در اقتصاد جامعه ایجاد نماید. بنابراین بایسته است نسبت به این شرایط جدید با رویکرد اجتهادی موضع‌گیری نمود و بصورت گزینشی آنها را رد کرد یا پذیرفت.

یکی از مسائل مستحدثه در بازارهای مالی مساله بازارهای آتی است. در این بازارها داد و ستد پول و کالا هرکدام می‌تواند در دو زمان مختلف صورت پذیرد. با توجه به وجود انگیزه‌های سوداگرانه فراوان در این بازارها بویژه در قراردادهای آتی، شبهه قماری بودن آنها مطرح است. این بررسی از آنجایی حائز اهمیت است که رد یا قبول هر کدام از انواع معاملات آتی از منظر شریعت، می‌تواند به اعتلای سطح اقتصاد جامعه از نظر دینی و افزایش کارایی و کاهش ریسک آن از نظر اقتصادی کمک کند.

^۱ هود، ۶۱

^۲ تفسیر مجمع البیان

^۳ سنن ابی‌داوود: ج ۲، ص ۱۳۵

۱-۲. بیان مسئله

زندگی اقتصادی در تکاملی دائمی است و این تکامل نیاز به توسعه‌ی نهادها دارد. همچنین این توسعه نیازمند مکانیسم‌هایی متناسب است. بازارهای مالی یکی از راه‌های توسعه زندگی اقتصادی است و وسیله‌ای اقتصادی برای تطبیق کردن این توسعه است. ولی این وسیله باید با احکام شریعت اسلامی مطابقت داشته باشد. بازار مالی یکی از مهم‌ترین فعالیت‌های اقتصادی است که در آن هم پول از کسانی که مازاد منابع مالی دارند به کسانی که کسری بودجه دارند، انتقال می‌یابد و هم از آن برای هدف دست‌یابی سریع به سود از طریق پیش‌بینی تغییرات قیمت کالا و اوراق بهادار استفاده می‌شود. بازارهای مالی از آن جهت حائز اهمیت هستند که به میزان توسعه‌ی کشور و وضعیت اقتصادی آن را اشاره دارند. بازارهای مالی بر اساس سررسید تعهدات به دو قسمت تقسیم می‌شوند؛

بازار پول: بازاری است که در آن با ابزار دارای سررسید کمتر از یک سال (گاهی برای یک روز) دادوستد می‌شود و این معاملات معمولاً با بهره هستند. همچنین از بازار پول به عنوان بازار با ابزارهای مالی کوتاه مدت، ویژگی اندک بودن، ریسک پرداخت، نقدشوندگی و ارزش اسمی زیاد نام می‌برند.

بازار سرمایه‌گذاری: بازاری است که ابزارهای مورد معامله در آن سررسید بیش از یکسال دارند.^۴ بازار سرمایه نسبت به بازار پول بسیار گسترده‌تر بوده و از تنوع ابزاری بیشتری برخوردار است. لذا ما در این طرح می‌خواهیم در بازارهای سرمایه‌گذاری و به طور خاص بر بورس سهام و قراردادهای آتی مطالعه و بررسی داشته باشیم.

دارایی‌های مالی در بازار مالی در دو مرحله عرضه می‌شوند؛ یا به عبارت دیگر در دو بازار دادوستد می‌شوند که عبارتند است از:

بازارهای اولیه: بازاری که در آن اوراق بهادار برای بار اول در معرض معامله قرار می‌گیرد. به این معنا که اوراق بهادار جدیدی که از قبل توسط معاملات وارد نشده، در بازار اولیه منتشر می‌شود (رضایی، ۱۳۸۴). انتشار اوراق بهادار در این بازار توسط شرکت‌های تولیدی، تجاری و مالی، دولت و نهادهای عمومی برای تأمین مالی میان مدت و بلند مدت انجام می‌شود.

^۴ افراد با اوراق بهادار وارد این بازارها می‌شوند. یعنی در معاملات بلندمدت سرمایه‌گذاری می‌کنند و در واقع بیشتر معاملات این بازارها در سهام و اوراق مشارکت انجام می‌شود.

بازارهای ثانویه : در این بازار بر روی اوراق بهاداری معامله صورت می‌گیرد که در بازار اولیه وجود داشته است. معاملاتی که در بازار ثانویه به بورس ارائه می‌شود، به بورس اوراق بهادار، بورس کالا و بورس ارز تقسیم می‌شوند. مهمترین و رایجترین اوراق بهاداری که در بورس اوراق بهادار مبادله می‌شود، سهام است.

مهمترین قراردادهایی که در بورس کالا منعقد می‌شوند، قراردادهای آتی هستند که یکی از ابزار سرمایه‌گذاری نوین به شمار می‌روند و معامله‌گران (تولیدکنندگان، صادرکنندگان و خریداران کالاها و دارایی‌های مالی) را قادر به پوشش مناسب ریسک نوسانات نامطلوب قیمت می‌نمایند و روز به روز بر تعداد معامله‌گران در این بازارها افزوده می‌شود. به ترتیبی مشابه، فرصت‌های ایجاد شده، فضای جدیدی برای سودآوری ایجاد کرد. یکی از مهمترین ابزارهای مالی در اینگونه بورس‌ها قراردادهای آتی بوده است که از ویژگی‌های برجسته زیر برخوردار است :

در این قراردادها قیمت‌ها به روشنی و به صورت شفاف قابل دستیابی هستند، چرا که قیمت‌ها از پیش تعیین شده‌اند.

بازارهای آتی از طریق مکانیسم‌های موجود در آن روشی را برای مدیریت ریسک در بازارهای مالی فراهم می‌کنند. عمده این مکانیسم‌ها، مکانیسم‌های بیمه‌ای هستند که تحت عنوان قیمت یا پوشش ریسک خوانده می‌شوند. وجود این قراردادها موجب گردید که تولیدکنندگان، صادرکنندگان، خریداران کالاها و دارایی‌های مالی، فرصت پوشش ریسک ناشی از نوسانات قیمت را پیدا کنند (حسینی، ۱۳۸۸، ص ۹۴).

در این بازارها برای عقد قرارداد، تنها مبلغ سپرده مورد نیاز است و به کل مبلغ قرارداد احتیاجی نیست. بنابراین یکسری منابع آزاد می‌شوند و این منابع فرصت‌های سرمایه‌گذاری فراوانی ایجاد می‌کنند.

این بود که قراردادهای آتی در دهه آخر قرن بیستم به طور نمایی رشد کرد و این رشد در سال‌های اول قرن بیست و یکم بیشتر بر روی دارایی‌های مالی بوده است.^۵

اما در جامعه‌ای که در روابط بین انسان‌ها فقه و شریعت اسلامی حاکم است، باید موازین فقهی در انعقاد قراردادها نیز مورد توجه قرار گیرد. از موازین فقهی که فقها و اقتصاددانان مسلمان و حتی غیر از مسلمان بر آن تأکید زیادی دارند، قمار و اکل مال به باطل است که این موازین در متون فقهی مستند به آیات و روایات به منظور پرهیز از فعالیت‌های ناعادلانه توزیع ثروت و منابع طبیعی ذکر شده است و انسان‌ها از فعالیت ناسالم اقتصادی و غیراخلاقی منع شده‌اند. یکی از مهمترین شبهات در زمینه بورس سهام و قراردادهای آتی، شبهه قمار بودن که شبهه قراردادهای آتی تنها از سوی حقوق اسلامی ایراد نگردیده بلکه در حقوق انگلیس، مهمترین موضوعی که اعتبار این گونه قراردادها را به چالش کشانده، ماهیت مشابه قراردادهای آتی با قمار و گرونتدی است (حاجیان و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۶۶)

⁵. Bodie, 2004, p495

هر چیزی را که پروردگار حکیم دستور به انجامش می‌دهد در واقع دارای مصلحت و فایده و هر چیزی را که از آن منع می‌کند و دستور به ترکش را صادر می‌کند، برای بندگانش دارای مفسده و ضرر است. اما ممکن است عقل محدود ما نتواند این مفسده و منفعت را درک کند. البته گاهی مصلحت و مفسده در خود فعل متعلق امر و نهی نیست بلکه در خود امر و نهی است مانند اوامر و نواهی امتحانیه.

قمار به معنای هرگونه عملی است که بر اساس آن صرفاً به اتکای بخت، شانس و تصادف، مالی به دست آید یا از دست برود (حاجیان وهمکاران، ۱۳۹۰، ص ۷۶) یا به عبارت دیگر قمار هر بازی است که در آن غالباً شرط می‌شود که برنده چیزی از بازنده بگیرد.^۶ خداوند متعال به شدت از طریق آیات متعدد در قرآن مجید و سنت نبوی و احادیث امامان از شرط‌بندی قمار و پولی که توسط آن تولید شده، منع کرده‌اند. خداوند متعال می‌فرمود:

۱- " يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ بَيَّنَّ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ " (البقرة ۲۱۹)^۷

«ای پیغمبر از تو از حکم شراب و قمار می‌پرسند، بگو در این دو کار گناه بزرگ و سودهایی است ولی زیان گناه آن بیش از منفعت آنست و نیز سؤال کنند تو را که چه در راه خدا انفاق کنند؟ جواب ده آنچه زائد بر ضروری زندگی است. خدا بدین روشنی آیات خود را برای شما بیان کند، باشد که تفکر کنید و عقل بکار بندید.»

۲- " يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۹۰) إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ " (المائدة ۹۱)^۸.

«ای اهل ایمان شراب و قمار و بت‌پرستی و تیرهای گروبنندی همه اینها پلید و از عمل شیطان است. از آن البته دوری کنید تا رستگار شوید.»

۳- " قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ " (الاعراف ۳۳)^۹

«بگو که خدای من هرگونه اعمال زشت را چه در آشکار و چه در پنهان و گناهکاری و ظلم به ناحق حرام کرده است.»

۴- امام صادق (ع) می‌فرمود " أَفْضَلُ الْمَالِ مَا وَقِيَ بِهِ الْعِرْضُ " ^{۱۰}.

«بهترین پول، پولی که کرامت را حفظ می‌کند.»

۵- امام صادق (ع) می‌فرمود " وَأَعْلَمُ يَرْحَمُكَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى نَهَى عَنِ جَمِيعِ الْقِمَارِ وَأَمَرَ الْعِبَادَ بِالِاجْتِنَابِ عَنْهَا وَسَمَّاها رِجْسًا فَقَالَ «رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ» ^{۱۱} «بدانید، خداوند تبارک و تعالی از همه انواع قمار

^۶. لغتنامه دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۲۰، ص ۱۱

^۷. البقرة ۲۱۹

^۸. المائدة ۹۱

^۹. الاعراف ۳۳

^{۱۰}. بحار الانوار ج ۷۸ ص ۳۵۲

حرام را می‌دانست، و به بندگان برای جلوگیری از قمار فرمان داد و می‌فرمود قمار کار بدی از کارهای شیطان است. بنابراین خودتان از این کار پرهیز کنید.» قمار عبارت است از رهن بستن و (شرط‌بندی و تعیین چیزی) و این بازی مشمول بازی همراه با برد و باخت می‌شود که حرام است، به خطر انداختن پول به امید کسب منفعت در جایی است که این امید بر پایه بخت و شانس و تصادف و اتفاقات غیرمطمئن استوار باشد. بنابراین اثرات منفی قمار بر اخلاق جامعه به شرح زیر است:

منجر به تخریب خانه‌ها (نوشیدن الکل، مواد مخدر و ...) می‌شود؛ همچنین منجر به تضعیف ذهن و به ارتد بردن تنبلی می‌شود چرا که انسان درآمد خود را متکی بر شانس می‌داند؛ یکی دیگر از اثرات آن را این است که مردم را به سرقت برای بدست آوردن پول به هر وسیله‌ای متمایل می‌کند؛ علاوه بر اینکه نفرت میان مردم گسترش پیدا می‌کند. خداوند می‌فرماید: "إنما یرید الشیطان أن یوقع بینکم العداوة و البغضاء" تفسیر این آیه این است که: و چون بالطبع این‌ها اسباب عداوت و دشمنی می‌شود، لهذا شیطان از این راه می‌خواهد بین شما عداوت و بغضاء و دشمنی بیندازد و از این اتحاد اسلامی متفرق کند و شما را از ذکر پروردگار و نماز باز دارد؛ قمار نیز یک بازی است که دو طرف به خاطر استفاده انحصاری با یکدیگر ستیز می‌کنند.

علاوه بر اثرات منفی قمار بر اخلاق، قمار همچنین بر اقتصاد اثرات منفی دارد:

قمار یکی از مهم‌ترین عوامل بحران‌های مالی است که افراد و سپس جامعه دچار آسیب می‌شوند؛ همچنین اختلال در نقش پول در توسعه سرمایه‌گذاری در زمینه‌های کشاورزی و صنعت می‌شود. بنابراین ما به عنوان مسلمان باید به طور جدی و فعال از ورود قمار در معاملات خود، جلوگیری کنیم و از شریعت اسلام منحرف نشویم.

موضوع اصلی این پایان نامه درباره سفته‌بازی در بازار سهام و قراردادهای آتی است اما به نظر محقق در نظر گرفتن معاملاتی دیگر که در این بازارها صورت می‌گیرد از قبیل پوشش ریسک و آربیتراژ، ضروری است چرا که این معاملات کنار همدیگر در این بازارها انجام می‌شوند و می‌بایست بررسی شباهت‌های قمار و پوشش ریسک و آربیتراژ در کنار بررسی شباهت‌های بین قمار و سفته‌بازی و این کار صورت گیرد. برای کمک به سرمایه‌گذار مسلمان که می‌خواهد در این بازارها سرمایه‌گذاری کند، وی باید درک کامل درباره این معاملاتی که در این بازارها صورت می‌گیرد داشته باشد و بداند کدام را باید انتخاب کند که دور از قمار باشد و انتخابش بهترین باشد. بنابراین و با توجه به توضیحات بالا باید وجوه تمایز بورس سهام و قراردادهای آتی و قمار را بررسی کنیم. برخی اقتصاددانان قائل به این هستند که این قراردادها تقلبی هستند و سرمایه‌گذاران به منظور تحریک سرمایه‌گذاری، آن را ترویج می‌کنند و بعضی اقتصاددانان معاملات آتی را قمار می‌دانند، چرا که فروشنده در یک روز خاص کاهش قیمت را حدس می‌زند در حالی که خریداری بر عکس است. در این بحث به بررسی ماهیت بورس‌بازی و معاملات آتی و شقوق مختلف آن و مطالعه تطبیقی آن با قمار از همه جنبه‌های این

۱۱. وسائل الشیعة ج ۲ ص ۴۳۶.

موضوع می‌پردازیم. از آنجایی که بازار سهام و معاملات آتی به عنوان نبض اقتصادی هر کشور به حساب می‌آید و نوآوری‌های این بازارها به کشورهای اسلامی وارد شده، بنابراین جامعه اسلامی به شدت نیاز به اطمینان در مورد عدم وجود معاملات غیر شرعی درون این بازارها دارد. هدف این تحقیق، تبیین ماهیت بازار اوراق بهادار و معاملاتی است که در آن انجام می‌شود. علاوه بر قراردادهای آتی به عنوان معاملاتی در بازار کالا و انگیزه‌ای معامله‌گران از منظر اسلامی دور از قمار است، به این منظور ابتدا به معرفی بورس سهام و قراردادهای آتی می‌پردازیم، قمار و ویژگی‌های آن را از منظر شیخ انصاری (ره) بررسی می‌نماییم و پس از آن به مقایسه معاملات بازار سهام و قراردادهای آتی با قمار می‌پردازیم. بنابراین برای رسیدن به هدف اصلی تحقیق مهم‌ترین نکاتی که مورد بحث قرار خواهند گرفت به شرح زیر است:

۱- بررسی بازار اوراق بهادار و بازار کالا و روشن شدن عملکرد معاملات این دو بازار؛

۲- بررسی و تبیین مفهوم، شرایط و مصادیق قمار؛

۳- بررسی بازار سهام و معاملات آتی از حیث انگیزه معامله‌گران، شانس و بازی با جمع صفر بودن و مقایسه آن با قمار؛

۴- بررسی قرارداد آتی در ایران به عنوان یک کشور اسلامی.

بسیاری از علماء مقوله‌ی قمار را در فقه مورد بررسی قرار داده‌اند و انواع مختلف و مشخصات آن و حلال یا حرام بودن آن‌ها را بررسی کرده‌اند و از آنجا که در این پایان نامه هدفمان این نیست که نظرات متعدد و متشکست فقهی را گردآوری و مورد بررسی قرار داده و بعد از ارزیابی‌های لازم از بین آنها صائب‌ترین ملاک را جهت تشخیص قمار و قمار بودن یک معامله بر گزینیم، بلکه تمرکز ما بر ابعاد و ریزه‌کاری‌های اقتصادی معاملات است، از این رو وارد بررسی نظرات علماء و اختلافات آنها نشدیم و تنها از نظر شیخ انصاری (ره) در کتاب مکاسب درباره قمار استفاده کردیم.

۱-۳. ضرورت تحقیق

به دلیل گسترده بودن بازارهای مالی در دنیای امروز و تمایل زیاد مردم برای کسب پول بیشتر در کمترین زمان ممکن، در حالی که فقه اسلامی و انعطاف‌پذیری علمی، مبتنی بر منافع عمومی و عدالت است، باید تمهیداتی قانونی و اجرایی و شرعی ایجاد کنیم تا بازارهای مالی و معاملاتی که در آن انجام می‌شود، محکوم به معاملات حرام مانند قمار نشود. از طریق این تحقیق می‌خواهیم بورس سهام و جزئیات قراردادهای آتی و مشروعیت آنها را بررسی کنیم و جنبه‌های حرام را حذف کنیم تا ما به عنوان مسلمان بتوانیم از این قراردادها در معاملات روزمره استفاده کنیم.

۴-۱. سوالات تحقیق

آیا معاملات سهام در بورس اوراق بهادار قمار می‌باشند؟

آیا معاملات قراردادهای آتی در بورس کالا قمار می‌باشند؟

5-1. فرضیات تحقیق

برخی معاملات بورس اوراق بهادار قمار محسوب می‌شوند.

برخی معاملات بورس کالا قمار محسوب می‌شوند.

بنابراین باید ابتدا بحث بورس سهام و قراردادهای آتی را به طور دقیق بررسی کنیم و سپس به مبانی فقهی این مسأله و ماهیت قمار پردازیم و از نتایجی که به دست می‌آوریم استنتاج کنیم که آیا این فرض صحیح است یا نه.

۶-۱. روش‌ها و فنون اجرای تحقیق

روش مورد استفاده در این پایان نامه روش کتابخانه‌ای و جمع‌آوری داده‌های اسنادی و مراجعه به منابع مکتوب اعم از قرآن و کتاب و مقاله و کنفرانس و ... است و تحلیل داده‌ها با روش تحلیل منطقی و توصیفی می‌باشد.

۷-۱. تنظیم مطالب و فصول پایان‌نامه

در ادامه، فصل دوم به معرفی ماهیت، معاملات، مشخصات، ویژگی‌ها و معامله‌گران بورس اوراق بهادار و بورس کالا می‌پردازد و پس از آن به مطالعات گذشته مرتبط به این پایان نامه مروری می‌کنیم. در فصل سوم به مباحث قمار و انواع آن و تبیین مفهوم و شرایط آن از نظر شیخ انصاری (ره) می‌پردازیم. فصل چهارم نیز با بررسی سه مسأله اصلی در بازار سهام و معاملات آتی که عبارت‌اند از انگیزه معامله‌گران، شانس، با جمع صفر بودن، آغاز گشته و سپس به مقایسه بازار سهام و معاملات آتی با قمار می‌پردازیم. فصل پنجم به بررسی بازار آتی ایران به عنوان یک بازار اسلامی اختصاص یافته است و در نهایت جمع بندی فصول، نتیجه‌گیری و توصیه‌ها و پیشنهادات مستخرج از این رساله را ارائه خواهیم نمود.